

A jog és erkölcs viszonyának problémája mai társadalmunkban¹

KULCSÁR KÁLMÁN

A jog és erkölcs viszonyának problematikáját a tudomány – a filozófia, a jogtudomány és a szociológia egyaránt – eddig általában három szinten vizsgálta: 1. mi a különbség a jog és az erkölcs között; 2. hogyan hat a jogszabály az erkölcsi normák alakulására és viszont; 3. melyek a jog, illetőleg a jogrend erkölcsi korlátai. Mint látjuk, az első kérdés a lényegre, a második és a harmadik pedig inkább a két társadalmi jelenség funkcionális egymásra hatására irányul. E vizsgálatoknak – általában a szocialista tudományra is érvényes – további jellemzője, hogy jórészt elvontsíkon folytak, többnyire a jelenségek konkrét, akár csak egy társadalmi alakulatra is alapozó elemzése nélkül.

S bár e kérdések így csak bizonyos eléggé általános szintig tárhatók fel, mégis meg kell kísérelnünk legalább annak megválaszolását, hogyan vetődnek fel a szocialista társadalom fejlődése során. Az ilyen szintű vizsgálat is vezethet valami eredményre: főleg abban az irányban, hogy kijelölheti a társadalom valóságát e vonatkozásban is ténylegesen felmérő vizsgálatok útját. Az adott keretek között azonban nem vállalkozhatunk elemzésekre, inkább csak eddigi eredményeinket összefoglalva, egy-két kérdés érintésére.

A jog és erkölcs viszonya meglehetősen régi problémája a jogtudománynak. A megoldások, ennek megfelelően, igen változatosak, de mégis két szempont szerint csoportosíthatók. A különbséget a tartalomban keresők általában arra a következtetésre jutnak, hogy a jogszabály a külső magatartásra vonatkozik, míg az erkölcsi szabály, norma a belső, a tudati szférához kapcsolódik. A formai jegyet előtérbe állítók szerint viszont a jogszabály állami kikényszeríthetőséggel rendelkezik, míg az erkölcsi normának ilyen szankciója nincs. E két felfogás természetesen számtalan variációban jelentkezik, keveredik egymással és más elemekkel is. Lényegüket azonban így lehetne összefoglalni, annál is inkább, mert éppen e két megoldás elemzése mutatja meg – szociológiai kötöttségük egyidejű feltárásával – azokat az elemeket is, amelyek a jog és erkölcs viszonyát a szocialista társadalomban jellemzik.

A külső magatartás és a belső tudati világ elválasztása – mint jogelméleti tanítás – először a kanti filozófiában nyert világos megfogalmazást. Mint ismeretes, a Kant külső cselekvésre vonatkozó törvényeket joginak, a cselekedetek belső meghatározására irányulókat pedig etikainak nevezte. Az elsővel való megegyezés a cselekedet legalitása, a másodikkal való megegyezés a cselekedet moralitása. Mielőtt tovább elemeznénk ezt a megkülönböztetést, rá kell mutatnunk az adott társadalomból fakadó szociológiai alapjaira, hiszen a jogi követelménynek a külső magatartásra való szorítása nem szub-

¹ Az MTA Filozófiai Intézete 1962. nov. 1-i tudományos ülésén elhangzott előadás.

jektív tendencia a polgári jogelméletben, hanem a tőkés társadalmi valóságból fakad. A tőkés társadalom első szakaszában, a szabadverseny társadalmi-gazdasági uralmának idején a társadalmi viszonyok az állam tevékenységét, így a jogi szabályozást is elvileg a polgárok magatartásának külső összehangolására szorították. Noha ennek megvoltak a tudati következményei is, mégis ez a társadalmi helyzet jutott kifejezésre a jogi szabályozásban és a jogi ideológiában egyaránt. Emlékeztetünk itt Marx kitűnő jellemzésére a burzsoának a törvénnyel szembeni magatartásáról, amelyből világosan kitűnik, hogy a polgári osztály még saját tagjaitól sem igényelte a jogszabályok erkölcsi jellegű helyeslését. A jogszabályoknak a külső magatartásra való korlátozottsága szemben az erkölcsi szféra belső, tudatinak tartott jellegével és e két világ merev elválasztása ezt a társadalmi méretű polgári fenntartást, a saját jogszabályaival szembeni belső integritási igényt is jelzi. Közbevetőleg: bár messzire vezetne, de ki lehetne mutatni, hogy a belső meggyőződésnek a kanti erkölcsfilozófiában sincs sok szerepe, hiszen az általa hirdetett tiszta „Sollen” eszméje kiiktat minden értékelést az erkölcsi törvénnyel kapcsolatban is, és nem más, mint az erkölcsi törvény szellemének való feltétlen behódolás, a törvény eszméje iránti feltétlen tisztelet. Csak annyit jegyzünk meg ezzel kapcsolatban, hogy ez utóbbi tétel világosan jelzi a Kantnál klasszikus formában megjelenő megkülönböztetési elv tényleges képtelenségét a jog és az erkölcs viszonyának meghatározására, illetőleg jelzi azt a tényt, hogy *e két társadalmi jelenséget még a polgári társadalomban sem lehet ilyen módon egymástól elválasztani*. A polgári kötelelőszerszám ugyanis éppen annyira formális a jog, mint az erkölcs esetében, ahogyan a polgári jog és a polgári erkölcs egyaránt a polgár általánosított formában jelentkező viszonya saját létfeltételeihez – amint erre már Marx és Engels is rámutatott. Ezek a létfeltételek pedig általános szinten csak a *külső magatartás* kényszerrel is biztosított megfelelőségét igénylik. Hogy ez a kényszermorál ténylegesen morális bizonytalanságot takar, annak bizonyítására elegendő akárcsak Thomas Mann regényalakjainak, Thomas Buddenbrooknak vagy Gustav Aschenbachnak „Haltung”-erkölcsére utalni, amely a legteljesebben külső jellegű, és belsőleg csupán morális zavarodottságot takar. Később rátérünk majd arra, hogy az ilyesfajta bizonytalanság – vagy inkább: az erkölcsi szabályok sokfélesége – milyen társadalmi jelenségekből származik.

A polgári jogelmélet a későbbi fejlődése során sem tudta a jog és erkölcs viszonyának a kanti elméletben kifejeződő megoldását meghaladni. Igaz ugyan, hogy már Hegel is törekedett erre, és azóta is találkozhatunk ilyen kísérletekkel, ezek azonban végső soron nem vezettek sikerre. Ahol úgy látszik, hogy a megoldás túljut ezen a kettősségen, vagy olyan negatív irányú következtetést jelentett, mint a jogi realizmus némely elmélete, amely szerint a jog nem irányítja a külső magatartást sem, vagy pedig beiktatta a jogszabályok „erkölcsi” elismerésének elemét (pl. Timasheff vagy Llewellyn). Erről az elismerésről azonban a közelebbi vizsgálat kideríti, hogy nem jelent ún. szociáletikai meggyőződést, hanem csupán a *jogrend tényleges hatékonyságáról* való meggyőződést. Azaz annyiban érinti a tudatot, hogy felismeri: jobb engedelmeskedni, mint szabad folyást engedni a kikényszerítés folyamatának.

A külső és belső elválasztásával nem lehetett megmagyarázni a jog és erkölcs különbségét a polgári jogelméletben; ez a tény már eleve arra indít, hogy a megoldást más úton keressük. De ezen túl: a tudat és magatartás dialektikus egységének a pszichológiában már meglehetősen elfogadott tétele is az említett

különbségtevés felülvizsgálatra kényszerít, nem is szólva a társadalomban tapasztalható, a jog és az erkölcs alakulásával egyaránt összefüggő tényezőkről. Ezek elemzése nyomán arra a megállapításra kellett jutnunk, hogy az *erkölcsi szabályok egy része éppen úgy megszokott magatartásokban jelentkezik, mint a jogszabályok egy része*, továbbá: *az erkölcsi szabályok egy része éppen úgy a helyeslő elfogadás alapján válik magatartássá a társadalom bizonyos körében, mint a jogszabályok egy része* s végül: *az erkölcsi szabályok egy része éppen úgy a külső kényszer nyomására érvényesül és jut kifejezésre magatartásokban, mint a jog szabályainak egy része*. A jogi és az erkölcsi normák érvényesülését illetően e háromféle csoportosítást azonban csak a szemléletesség kedvéért fogalmaztuk meg ennyire mereven elválasztva, ténylegesen a legkülönbébb kombinációkban is jelentkezhetnek az érvényesülés folyamatában.

Végeredményben tehát azt állítjuk, hogy az erkölcs és a jog bizonyos szabályai az egyéni tudat részei is, akár a megszokottság, akár a tudatos helyeslés következtében, míg más szabályok — akár az erkölcs, akár a jog vonatkozásában — társadalmi kényszer folytán irányítják a magatartást kisebb-nagyobb hatással a tudatra. Ha tehát a tudat és magatartás dialektikus egységében a két elemet még megkülönböztetjük, akkor az egyik szabályrendszer éppen úgy hozzátartozik mindkét elemhez, mint a másik. Ez a polgári jog és erkölcs tekintetében is így van. A kérdés viszont, amelyet döntőnek látunk az, hogy a társadalomban milyen körben és milyen szabálytömeget tekintve érvényesül akár a jog, akár az erkölcs elsősorban társadalmi kényszerként? Itt térhetünk vissza röviden arra a problémára, amelyre a polgári „Haltung”-morál kapcsán utaltunk, azaz a társadalomban élő „hivatalos” erkölcs és az ezzel esetleg szembenálló tényleges erkölcsi magatartási minták kérdésére. Nem kétséges, hogy az ember tudatát a helyeslően elfogadott magatartás-szabályok vonatkozásában is a léte határozza meg. Ez a lét persze társadalmi, de semmiképpen sem egysíkú. A társadalom tagozódásának — akár osztály-, réteg, vagy csoportértelmeben, akár falu — város stb. vonatkozásban, akár pedig a társadalmi, sőt az egyéni tudat történeti „terheltsége” folytán kialakult különbségek tekintetében — ebben a vonatkozásban is van jelentősége, azaz a társadalom az egyén számára meglehetősen változatos magatartási mintákat kínál. Ezek a minták és a társadalom általánosan — vagy ha úgy tetszik, hivatalosan — érvényesülő erkölcsi felfogása és normái ellentétesek is lehetnek, és, ami a lényeg: *meghatározott társadalmi valóságtartalommal és a társadalmi viszonyok egy bizonyos köréhez vagy köreihez való kötöttséggel rendelkeznek*. (Természetesen nem szólunk most itt a kizárólag individuális jellegű, sokszor mentális sajátosságokhoz kötött eltérésekről.)

A társadalom fejlődési fokától, a társadalom, az állam és a jog viszonyában tartalmat jelentő társadalmi viszonyok alakulásától függ, hogy az adott társadalomban élő erkölcsi normák és jog milyen kapcsolatban állanak egymással, hogy a kényszer milyen körben és módon jelent tényezőt követésükben.

A belső kényszer, amellyel a polgári tudomány operál a jog és erkölcs viszonyát illetően az erkölcsi normák érvényesülési folyamatában, tulajdonképpen *fogalmi ellentmondás*. Kényszer ebben a relációban is csak társadalmi természetű lehet. Amíg saját elveinket kényszerítőnek érezzük, addig ezek nem helyeselt és elfogadott elvek. Az akarat kialakítására ható — és végül a magatartásban is objektiválódó motívumok közül kényszerítőnek azokat érezzük, amelyek — akár a tudatos helyeslés következtében, akár szokásszerű auto-

matizmussal — nem váltak tudatunk részévé. A probléma abban keresendő, hogy a jog esetében általában *másfajta kényszer* nyilvánul meg, mint az erkölcsi szabályok esetében. Mai társadalmunkban a jogszabályok mögött álló állami kényszer azokat a normákat védi, amelyek a társadalomnak az állam által való irányítása, szervezése, az embereknek e viszonyban releváns magatartása tekintetében különösen fontosak. Ez a kényszer tehát nem csupán formailag más, hanem az általa védett szabálytömeg bizonyos tartalmi különbséggel is rendelkezik az erkölcsi szabályokkal szemben, amelyeket a *társadalmi kényszer más megnyilvánulási formái*, pl. megvetés, a közvélemény helytelenítő állásfoglalása, és számtalan más, az egyének egymás közötti viszonyában kellemetlen hatású tényezőként megmutatkozó jelenség véd, akár az egész társadalom vonatkozásában, akár pedig egy bizonyos körben van csoportra vonatkozóan nyilvánul meg. Ki kell emelnünk, hogy ebben a vonatkozásban ilyen kényszerként jelentkezik — esetleg a társadalmi kényszer elemeit kiváltóan is — az adott körben vagy csoportban, esetleg az egész társadalomra vonatkoztatva a norma *általánosan követettsége* is.

A társadalomnak fentebb említett tagozódása stb. folytán életben lévő erkölcsi elvek, szabályok és magatartási minták között elvileg előnyt élveznek azok, amelyeket az egész társadalom vagy annak átlaga elismer, különösen akkor, ha a magatartás általánosságában is megnyilvánul. Ebből a szabálytömegből, — amelyben, ha szabad így mondani, versengés is folyik az érvényesülésért — egyesek, sőt egyes szabálytömegek a maguk társadalmi jellegű kényszerével, vagy kisebb-nagyobb körben meggyőződésből fakadó követettségükkel támogatják a jogszabályokat, illetőleg egy részüket, mások közömbösek irántuk, ismét mások ellenkeznek velük. Ugyanez a helyzet a jog oldaláról. A jogi szabályozás, egyrészt magánál a szabályozás tényénél fogva — amely a társadalmi viszonyokban való megvalósulása következtében már eleve alakítja ezeket a viszonyokat, amelyek viszont a tudatra, így a társadalmi normákra hatnak vissza —, másrészt pedig közvetlen módon is elősegíti az erkölcsi normák bizonyos csoportjának érvényesülését, másoknak pedig az eltűnését.

Mi az, ami sajátos mai társadalmunkban, ami az *eddig vázolt* képen belül sajátosan nyilvánul meg? Fentebb utaltunk már az állam és társadalom viszonyára. Ezt a viszonyt mai társadalmunkban az az állami törekevés határozza meg, hogy nem csupán a társadalom egy bizonyos osztályérdekű védelmét látja el — ami a tőkés társadalom esetében egyébként szembenállást jelent a társadalom objektív fejlődésével, s aminek, egyebek között, a mai nyugati szociológiai irodalomban igen sokat vitatott erkölcsi dezintegráció jelensége is a következménye, hanem — s ez a fenti védelemmel egyet jelent — tudatosan arra törekszik, hogy a társadalmat a felismert fejlődésnek megfelelően alakítsa. Ez a tény lehetővé teszi — bizonyos, itt nem részletezhető korlátok között — a társadalom tudatának megfelelő formálását is, azt a jelenséget, amelyet közönségesen a jog nevelő szerepének hívunk. Lehetővé teszi olyan jogi követelmények felállítását is, amelyek egyben erkölcsi elvárhatóságot is jelentenek, illetőleg amelyek a jogi szabályozás számos lehetőségével elősegíthetik bizonyos típusú erkölcsi szabályok érvényesülését. Ez történhet már eleve oly módon, hogy a jogi szabályozás segítségével is úgy alakítják a társadalmat, hogy az abban érvényesülő legkülönbözőbb csoportérdekek a lehetőség szerint egy szintre kerüljenek, kiiktatódjának bizonyos tudati maradványok stb., és történhet közvetlenül, magában a jogszabályban bizonyos erkölcsi normákra való

utalással, illetőleg a jogalkalmazás során ilyenek érvényesítésével. Lássunk egy-két példát.

A magyar Polgári Törvénykönyv pl. igen sok olyan rendelkezést tartalmaz, amelyek túlmutatnak a jogszabályokon és kifejezetten a társadalom erkölcsi normáira utalnak. Így megállapítja a Ptk., hogy a „polgári jogi viszonyokban kölcsönösen együttműködve és a szocialista együttélés követelményei szerint kell eljárni” (4. § (2) bek.); a szerződés semmis akkor is, ha a szocialista együttélés követelményeibe ütközik (200. § (2) bek.); vagy utalunk arra a rendelkezésre, amely a jogalap nélküli gazdagodással kapcsolatban kimondja; „Ha az, akinek részére a gazdagodást vissza kellene téríteni, azt tilos vagy a szocialista együttélés elveivel ellentétes magatartásával maga idézte elő, a bíróság az ügyész indítványára a vagyoni előnyt az állam javára ítélteti meg.” (361. §. (3) bek.) Természetesen ehhez hasonló szabályok a régebbi, a polgári magánjogi jogszabályokban is ismertek voltak, és az sem kétséges, hogy a Ptk. szabályai is csak általában utalnak az erkölcsi normákra, konkrét tartalmuk megjelölése nélkül. Ez természetes is, hiszen ha ténylegesen jogszabályba foglalnak egy erkölcsi normát, akkor az jogszabállyá is válik, mint pl. a baleset áldozatának cserbenhagyását erkölcsileg elítélő szabály büntetőjogi szabállyá való emelése esetében is történt. Az ilyen általános utalás azonban a szocialista együttélés szabályaira, tehát az *erkölcsi normák bizonyos csoportjára* céloz a maga általánosságában is, és ez azt jelenti, hogy a jogalkalmazó szervekre az a kötelezettség hárul, hogy az általános keretek kitöltése során a konkrét esetben *olyan erkölcsi normának szerezzenek érvényt, amely a szocialista együttélés szabályaihoz tartozik.*

Ezzel a megállapítással természetesen nincs elintézve a probléma, és éppen itt adódik a kérdés: *milyen normák tartoznak a szocialista együttélés szabályaihoz?* Ez a kérdés sokoldalúan merülhet fel. Egyrészt a különböző csoportok, rétegek stb. esetlegesen eltérő normái vonatkozásában, bár itt a tájékozódás viszonylag könnyebb, hiszen a csoport- és társadalmi érdek közötti különbségtevés adott esetben általában nem nehéz. De ezzel is összefüggően adódik a másik szempont: *mi tekinthető a szocialista együttélés szabályainak: az általánosan érvényesülő szabály, az ismert, de általánosan még nem követett norma, vagy pedig az absztrakt erkölcsi követelmény?*

Természetesen lehetnek és folynak is viták az absztrakt erkölcsi elvek vagy nézetek normatív erejéről, annyi azonban világos, hogy a jogszabályokkal való kapcsolatban, vagy éppen a jogi gyakorlatban ezek az *absztrakt elvek nem jöhetnek tekintetbe.* Olyan erkölcsi elvet vagy nézetet ugyanis aligha lehetne normának tekinteni, amely magatartásban — éspedig nem csupán egyes emberi magatartásban, hanem valamiféle *társadalmi általánossággal* — még nem nyilvánult meg. Azok a jogszabályok, amelyek az erkölcsi szabályokra utalnak, akár a szocialista együttélés szabályai kifejezés alatt is, változó módon használják a szabály, a követelmény, a norma stb. kifejezéseket.

Nyilvánvaló, hogy a pusztá követelmény és a szabály között különbség van, bár a szabály fogalma már eleve követelményt is tartalmaz. A jogi értelemben vett szabály követelménye nem egyszer túl is megy a társadalomban statisztikai átlaggal érvényesülő magatartásszabályokon, éppen ebben van a jogszabály oly értelemben vett tudatos jellege, hogy — legalábbis a mai társadalmunkban — a fejlődés irányának tudományos szintű vizsgálata alapján állít vagy állíthat fel jogi szankcióval is kikényszeríthető követelményeket, illetőleg tényleges lehetősége van ilyen törekvésre. Ha a jogszabályban foglalt

ilyen követelmény, amellelt, hogy számol a meglévő viszonyok bizonyos kötő-
erejével, de tényleg megfelel a társadalomban tapasztalható fejlődési tenden-
ciáknak, azaz előremutató is, akkor alkalmas nem csupán a magatartás alakí-
tására, hanem a tudatnak ebben az irányban való befolyásolására is. A *formális*
kényszerrel általában nem rendelkező erkölcsi szabályok esetében viszont
a normatív erő sokkal inkább tapad a *ténylegesen átlagos emberi magatartáshoz*,
amelynek tényleges érvényesülése a társadalomban valóban *mintajelleget* ad
az ilyen szabályoknak. Nem vitás viszont, hogy a jogszabályokkal, illetőleg
a jogi gyakorlattal támogatott erkölcsi normák éppen azért kapnak ilyen
támogatást, mert az újat jelentik, és azt a magatartást kívánják általánossá
tenni a társadalomban, amely a felismert fejlődési tendenciáknak megfelelően
beillik a társadalom tudatos alakításának folyamatába. Nyilvánvaló ugyanis,
hogy magas fokon szervezett társadalomban a tudatosan általánosan nem
irányított, különösen a társadalom ellenőrzését és bizonyos fokú irányítását
spontánul ellátó jelenségek bevonása a racionális jellegű irányításba igen
fontos.

A bíróságok és általában a jogalkalmazó szervek tehát elvileg az új
követelményt jelentő azokat a magatartási szabályokat érvényesíthetik
a törvényadta keretek között, amelyek még nem érvényesülnek statisztikai
általánossággal a társadalom magatartásában, és a tőlük való eltérés nem
jelölhető egyértelműen az erkölcs vagy a szokás szabályai megsértésének,
egy másik erkölcsi vagy szokásrend alapján. Hogy azonban a jogi gyakorlat-
ban való alkalmazás tényleges társadalmi realizálhatóságot is jelentsen,
szükséges az utóbbi korlátot is meghatározni, éspedig jelen esetben azt, hogy
az alkalmazandó szabály a társadalom egy részének tényleges magatartásában
határozottan megmutatkozott legyen. Ellenkező esetben még úgy sem lehet
érvényesíteni az ilyen túlságosan absztrakt követelményt, ha jogszabályba
foglaljuk, tehát *ténylegesen joggá emeljük*. Példa erre a társadalmi tulajdon
védelméről szóló 1950. évi 24. tvr. ama rendelkezése, amely szerint feljelentési
kötelezettség terhelte az ilyen bűncselekményt elkövető hozzátartozóját is.
Ez a rendelkezés nyilvánvalóan szembenállott a társadalom túlnyomó részének
felfogásával, annyira, hogy ez a tételes és elvileg kikényszeríthető rendelkezés
a bírói gyakorlatban sem érvényesült. E tény felismerését kell látnunk abban,
hogy az új büntetőtörvénykönyv már kiveszi a hozzátartozók körét a fel-
jelentési kötelezettség alól.

Az elmondottak felelnek meg nagyjából a jelenlegi jogalkalmazói gyakor-
latnak is, és igen sok példát lehetne felhozni annak bemutatására, hogy hogyan
szolgálja a jogalkalmazói gyakorlat az erkölcsi szabályok ilyen jellegű tömegé-
nek érvényesülését. Csak a Legfelsőbb Bíróság olyan határozataira utalunk itt,
amelyek a házasság belső tartalmára vonatkozóan már erősen jelentkező,
de általános érvényesüléssel még távolról sem rendelkező erkölcsi szabályokat
érvényesítenek, pl. a háztartással, a gyermekneveléssel kapcsolatos munka-
megosztásra irányuló kötelezettséget férj és feleség között stb.

Szorosan, persze, nem írható körül ezeknek a szabályoknak a köre, sőt
azt is megállapíthatjuk, hogy az általunk helyesnek tartott és a gyakorlatban
is nagyrészt ilyen módon kifejezésre jutó elvi álláspont sem érvényesíthető
az esetek bizonyos körében. A jogbiztonság, az állampolgárok érdekei ugyanis
azt kívánják, hogy olyan esetekben, amidőn az erkölcsi szabályok érvényesi-
tése büntető vagy akár másfajta, jelentős joghátrányban kifejeződő felelős-
séget von maga után, az érvényesíthető erkölcsi normák körét szűkíteni kell.

Nem véletlen, hogy pl. a Ptk. 200. § (2) bekezdésének indokolása „a társadalomban kialakult magatartási normák” kifejezést használja a törvény szövegében szereplő „a szocialista együttélés követelményei” kifejezés közelebbi meghatározására. Az ilyen körben tekintetbe jöhetők erkölcsi normák joggyakorlatban való érvényesítésének előfeltétele ugyanis, hogy a társadalom többségének magatartásában, sőt tendenciaként akár csak a társadalom statisztikai átlagának magatartásában is kifejezésre jussanak. Ez azt jelenti, hogy a velük való szembe-helyezkedés, amelynek adott esetben jogi következményei is lehetnek, az egész társadalom szempontjából csak a szabály megsértéseként legyen értékelhető.

A bevezetőben megjelölt hármas problematika utolsó tagja a jogrend erkölcsi korlátainak kérdése lenne. Ez a probléma a legkülönbözőbb formában és a legkülönbözőbb címek alatt igen bőséges irodalmat ölel fel. A második világháború után a fasiszta államok jogi gyakorlata (ha lehet ilyen szóval illetni) és értékelése folytán a jogi pozitivizmus „válsága” különösen előtérbe került, és ez is a jogrend erkölcsi korlátainak vizsgálata felé hatott. A kérdésnek mint az erkölcsi korlátok problémájának felvetése azonban általában kikerülhetetlenül elvezet vagy a természetjoghhoz, vagy más feltételezett normarendszerhez, amelynek elsőbbsége a jogi norma előtt észérvekkel aligha igazolható. Véleményünk szerint a jogrend korlátai a társadalmi viszonyokban rejlők, illetőleg ezeket kifejező politikai korlátok, és pedig a joggal megvalósítani kívánt politika tényleges — és, ami ezzel összefügg — jogi eszközökkel való megvalósíthatósága. A társadalmi viszonyok között, természetesen, előkelő helyen szerepelnek a tudati viszonyok, és így lényegében a társadalomban uralkodó erkölcsi normák is. A jogrend erkölcsi korlátainak problémája tehát része egy szélesebb kérdéscsoportnak, ennek kimunkálására azonban — akár csupán a mai társadalmunk vonatkozásában is — egy rövid korreferátum keretében nem vállalkozhatunk. Mindenesetre olyan kérdés ez, amely egyaránt számot tarthat a jogászok, a szociológusok, a filozófusok és a politikusok érdeklődésére.

ПРОБЛЕМА СООТНОШЕНИЯ ПРАВА И МОРАЛИ В НАШЕМ ОБЩЕСТВЕ

Кальман Кульчар

Автор рассматривает вопрос в трех отношениях. Вначале он рассматривает вопрос различия права и морали. Он раскрывает общественные основы различия права, как нормы внешнего поведения, и морали, как внутренней нормы, и попытается доказать, что так правовая как и моральная нормы одинаково касаются поведения и сознания человека. Потом рассматривается вопрос о том, каким образом влияет правовой закон на развитие моральных норм, и какие моральные нормы подкрепляются законами или же применением правовых норм. Основываясь на опыте практики венгерского судопроизводства, автор указывает на то, что из общедействительных общественных норм правом поддерживаются именно те, которые, соответствуя общественному взгляду, выраженному в системе права, обнаруживаются с определенной всеобщностью уже и в поведении или одной части его общества. Наконец, в связи с моральными ограничениями правовой системы автор устанавливает, что выдвижение вопроса таким образом приводит непременно к предположению какой-то идеальной системы норм. Ограничения правовой системы являются ограничениями, скрывающимися в общественных отношениях, или же политическими ограничениями, выражающими эти отношения, т. е. это — возможность реализации намеченной политики действительными и правовыми средствами. Общественные отношения охватывают и моральные нормы и отношения, итак проблема моральных ограничений правовой системы является частью более широкого комплекса вопросов.

THE PROBLEM OF LAW AND MORALITY IN MODERN SOCIETY

by K. Kulcsár

The study treats three aspects of the problem; the introduction examines the differences between law and morality. The social bases of the distinction between law as a regulation of external behaviour and morality as internal norms are revealed and an effort is made to prove that legal and moral norms equally effect man's behaviour and consciousness. Then the study analyzes how laws effect the formation of moral norms and treats those which are reinforced by law or legal usage. The study, through Hungarian legal practice, shows that among the variously asserted norms of society those which — in addition to conforming to the social view expressed by the law — are also manifested in the behaviour of a part, or the whole, of society are supported by law. Finally, in criticizing the moral limitations of law and order, the study states that posing the question in this way must lead to the supposition of the existence of an ideal system of norms. The limitations of law and order are the political limitations inherent in social relations or expressing them, and the possibility of realizing the policy which — through factual and legal means — is desired. Naturally social relations include both moral norms and relations and thus the problem of the moral limitations of law and order becomes part of a broader set of questions.